

علی علیه السلام

پیشوای پرستارگان

در نگاه ابن عبدالبر

ترجمه و شرح مدخل امام علی علیه السلام

در کتاب الاستیعاب

نابید طیبی

علیؑ پیشوای پرهیزگاران در نگاه ابن عبدالبر

- مترجم و شارح: ناهید طیبی
- تهیه: معاونت پژوهشی جامعه الزهراءؑ
- ناشر: انتشارات جامعه الزهراءؑ
- ویراستار: امیر بهرامپور
- صفحه‌آرا: رمضانعلی قربانی
- چاپ اول: پاییز ۱۳۹۲
- شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه
- قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشانی: قم - انتشارات جامعه الزهراءؑ

تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۲۳۳۶ دورنگار: ۰۲۵-۳۲۹۲۵۱۱۰

سرشناسه:	ابن عبدالبر، یوسف بن عبدالله، ۳۶۸ - ۴۶۳ق
عنوان قراردادی:	الاستیعاب فی معرفة الأصحاب، فارسی. برگزیده.
عنوان و پدیدآور:	علیؑ پیشوای پرهیزگاران در نگاه ابن عبدالبر: ترجمه و شرح مدخل امام علیؑ در کتاب الاستیعاب/ناهید طیبی؛ تهیه معاونت پژوهشی جامعه الزهراءؑ.
مشخصات نشر:	قم: جامعه الزهراءؑ، ۱۳۹۲
مشخصات ظاهری:	۲۸۴ص
شابک:	۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰ریال
وضعیت فهرست نویسی:	فیا.
یادداشت:	کتابنامه: ص ۲۳۷ - ۲۵۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت:	نمایه.
موضوع:	علی بن ابی طالبؑ امام اول ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ق. - سرگذشتنامه.
موضوع:	صحابه - سرگذشتنامه.
شناسه افزوده (شخص):	طیبی، ناهید، ۱۳۴۲ (مترجم) -
شناسه افزوده (سازمان):	جامعه الزهراءؑ، معاونت پژوهشی.
رده بندی کنگره:	۵۰۴۲۶ الف / الف ۲ / BP.۲۸/۶
رده بندی دیویی:	[ع ۲۹ / ۳۵ / ۳۷ BP]
	۲۹۷/۹۴
	[۲۹۷/۹۵۱]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

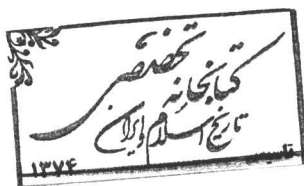
تقدیم به:

فرزندان اسلام در هر اقلیم،

فرزندان ایران زمین،

و فرزندم، محمد حکیم

به امید رویش جوانه‌های عشق به ولایت در بوستان وجودشان

فهرست مطالب

- پیش‌گفتار ۱۳
- سپیده سخن ۱۳

بخش اول: ابن عبدالبر و کتاب الاستیعاب

- اشاره ۲۱
- آشنایی اجمالی با ابن عبدالبر اندلسی ۲۱
- مذهب ابن عبدالبر ۲۷
- اساتید ابن عبدالبر ۲۸
- شاگردان ابن عبدالبر ۲۹
- آثار ابن عبدالبر ۲۹
- ابن عبدالبر در دیدگاه اهل سنت ۳۰
- استناد ابن طاوس به کلام ابن عبدالبر ۳۲
- نگاهی به کتاب الاستیعاب ۳۴
- میزان تأثیرات استیعاب بر آثار دیگر ۳۷

بخش دوم ترجمه و شرح مدخل امام علی علیه السلام در الاستیعاب

- نسب علی بن ابیطالب علیه السلام ۴۱
- تقدم علی علیه السلام در اسلام ۴۶

- سن علی علیه السلام هنگام پذیرش اسلام ۶۲
- اولین نمازگزار با پیامبر صلی الله علیه و آله ۷۰
- علی علیه السلام و حضور در جنگ‌ها ۷۶
- منزلت علی علیه السلام نزد پیامبر صلی الله علیه و آله ۸۱
- علی علیه السلام و عقد اخوت با پیامبر صلی الله علیه و آله ۸۶
- علی علیه السلام با پیامبر صلی الله علیه و آله در حرا ۸۹
- علی علیه السلام داماد پیامبر صلی الله علیه و آله ۹۳
- علی علیه السلام و غدیر ۹۴
- علی علیه السلام و نبرد خیبر ۱۰۳
- علی علیه السلام و منصب قضاوت در یمن ۱۰۵
- علی علیه السلام و آیه تطهیر ۱۰۷
- دوستان و دشمنان علی علیه السلام ۱۰۹
- علی علیه السلام و فرشتگان ۱۱۲
- علی علیه السلام و هم‌دلی پیامبر صلی الله علیه و آله ۱۱۴
- علم علی بن ابیطالب علیه السلام ۱۱۶
- علی علیه السلام داناترین مردم در قضاوت ۱۱۷
- توصیف علی علیه السلام ۱۳۲
- علی علیه السلام و قرائت قرآن ۱۴۰
- ویژگی‌های معنوی و ظاهری علی علیه السلام ۱۴۴
- علی علیه السلام و تقسیم بیت‌المال ۱۵۰
- زهد علی بن ابیطالب علیه السلام ۱۵۴
- جایگاه علی بن ابیطالب علیه السلام در دیدگاه علمای اهل سنت ۱۶۳
- علی علیه السلام و تفضیل بر دیگران ۱۶۴
- علی علیه السلام و جنگ با گمراهان ۱۶۸
- تفضیل علی علیه السلام بر عثمان ۱۷۰
- سب علی علیه السلام از سوی دشمنان ۱۷۵

۱۸۱	..... علی <small>علیه السلام</small> و اسلام آوردن اهل یمن
۱۸۴	..... مقتل علی <small>علیه السلام</small>
۱۹۵	..... علت شهادت علی <small>علیه السلام</small>
۲۰۰	..... علی <small>علیه السلام</small> و آخرین نماز در محراب
۲۰۲	..... پیشگویی‌های پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> از شهادت علی <small>علیه السلام</small>
۲۰۹	..... رؤیای علی <small>علیه السلام</small> در شب شهادت
۲۲۱	..... علی <small>علیه السلام</small> و جمع قرآن در زمان حیات پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small>
۲۳۳	..... سخن پایانی
۲۳۷	..... کتابنامه

نمایه‌ها

۲۵۳	..... آیات
۲۵۵	..... روایات
۲۶۰	..... اعلام
۲۷۷	..... کتاب‌ها
۲۸۱	..... مکان‌ها
۲۸۳	..... وقایع

پیش‌گفتار

پس از رحلت پیامبر گرامی اسلام ﷺ در میان مسلمانان بر سر مسئله جانشینی ایشان نزاعی پدیدار شد که هم‌چنان ادامه دارد. در حالی که امام علی علیه السلام به تکفین و تدفین پیامبر ﷺ مشغول بود عده‌ای از مهاجر و انصار در سقیفه بنی‌ساعده گرد هم آمدند تا جانشینی برای آن حضرت تعیین کنند. در نهایت انصار پیشنهاد کردند که یک نفر از ایشان و یک نفر از مهاجران جانشین باشد و خود، سعد بن عباده را پیشنهاد کردند، ولی این پیشنهاد با مخالفت برخی هم چون ابوبکر مواجه شد. او یادآوری کرد که پیامبر ﷺ فرموده است امامان از قریش‌اند. بنابراین باید فردی از قریش جانشین پیامبر باشد. عمر بی‌درنگ با او بیعت کرد و با بیعت برخی دیگر اولین خلیفه پیامبر انتخاب شد. اما گروهی از مسلمانان هم چون امام علی علیه السلام، مقداد، ابن مسعود و سهیل بن حنیف و ... نیز با این تصمیم مخالفت کردند. به عقیده ایشان پیامبر ﷺ، خود جانشین خویش را تعیین کرده بود. این اختلاف موجب شد که امت اسلامی به دو فرقه تبدیل شود؛ اهل سنت و شیعه.

از مباحث اختلافی میان شیعه و اهل سنت مسئله شرایط و ویژگی‌های امام و رئیس جامعه اسلامی است. متکلمان شیعه امامت را استمرار نبوت می‌دانند از این رو برای امام شایستگی‌های پیامبر را نیز لازم می‌دانند. از جمله شرایطی که به عقیده شیعه عقل و نقل هر دو، آن را اثبات می‌کند، افضلیت است. شیعه بر این باور است که ائمه علیهم السلام دارای همه صفات کمال‌اند و خداوند آنها را بر همه، به جز پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، مقدم داشته و برتری داده است و آنها مصداق افضل‌اند. دانشمندان شیعه کتاب‌ها و

آثار متعددی در تبیین فضایل و مناقب ائمه علیهم السلام نگاشته‌اند.

اهل سنت به دلیل اختلاف مبنایی با شیعه و اعتقاد به واگذاری امر امامت به امت اسلامی و در نتیجه منصب الهی نبودن امامت، برخی از شرایط و ویژگی‌ها از جمله عصمت را نمی‌پذیرند، اما به جز گروه اندکی، فضایل، ویژگی‌ها و جایگاه والای ائمه را باور دارند. حتی برخی به افضلیت امام علی علیه السلام نسبت به سایر خلفا اذعان کرده‌اند هرچند به این بهانه که افضلیت شرط امامت نیست، دیگر خلفا را در تصدی امر خلافت بر آن حضرت مقدم داشته‌اند. بسیاری از دانشمندان اهل سنت، در کتب و آثار خود، آنجا که سخن از اهل بیت و به ویژه امام علی علیه السلام به میان آمده، فضایل ایشان را تبیین کرده‌اند. ابن عبدالبر اندلسی از جمله این دانشمندان است. او بی‌آنکه از امویان و جریان معاند با ائمه تاثیر پذیرد در کتاب الاستیعاب خود فضایل آن حضرت را تشریح کرده است.

کتاب پیش رو که توسط پژوهشگر فرهیخته سرکار خانم ناهید طیبی در معاونت پژوهشی جامعه الزهراء علیها السلام سامان یافته است ترجمه بخشی از کتاب الاستیعاب است که به شرح حال و تبیین فضایل امام علی علیه السلام می‌پردازد. نویسنده پس از ترجمه‌ای دقیق و روان از عبارات ابن عبدالبر، با بیان نکات ارزشمندی در شرح و توضیح مطالب وی بر غنای آنها افزوده و با بررسی و تتبع فراوان، خطاهای احتمالی او را یادآوری کرده است.

در پایان ضمن قدردانی از زحمات نویسنده ارجمند، از حجت الاسلام و المسلمین مسعود تاج‌آبادی ارزیاب محترم اثر، فاضل ارجمند آقای مهدی معزی مقابله‌کننده ترجمه با متن عربی و نیز سایر کسانی که این کتاب به نوعی مرهون زحمات ایشان است صمیمانه سپاسگزاری می‌شود.

علیرضا اسعدی

معاون پژوهشی جامعه الزهراء علیها السلام

سپیده سخن

از ابتدای آفرینش انسان، همواره سخن از «آزمون و امتحان» الهی بوده و از آنجا که او موجودی «مختار» و «عاقل» است و امکان «سقوط» و «صعود» با وجود عنصر اختیار به یک اندازه است، راهبران و هدایتگرانی برای روشنگری وی فرستاده شده‌اند. عقل و فطرت، چراغ و راهنمایان درونی آدمی و پیامبران، پیشوایان معصوم علیهم‌السلام و اولیای الهی، هدایتگران بیرونی او هستند و تنها پس از شناخت عمیق و دقیق این راهنمایان - اعم از درونی و بیرونی - و بهره‌مندی از سفارش‌ها و توصیه‌های آنهاست که می‌توان سطح و میزان صعود را افزوده و از سقوط در پرتگاه‌ها نجات یافت. پس، هدایت آنگاه به وقوع می‌پیوندد که ثمره شناخت راهنمایان باشد.

از میان گروه هدایتگران می‌توان به نقش امامان معصوم علیهم‌السلام به عنوان هادیان بیرونی اشاره نمود و در میان آنها امام امیرالمومنین، علی علیه‌السلام جایگاه ویژه‌ای دارد. بنابراین، شناخت او از امور مهم و اساسی در زندگی هر انسان کمال‌جویی خواهد بود و به یقین مطالعه آثار متعدد و متنوع قرآنی، حدیثی، تاریخی، کلامی و ... این امکان را فراهم می‌سازد و چراغی روشن فرا راه قرار می‌دهد.

نیز از آنجا که سیر تاریخی اسلام به گونه‌ای رقم خورد که مسلمانان پس از رحلت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به دو فرقه شیعه و اهل سنت تقسیم شده و با مرور زمان، اختلافات فراوانی در مبانی و اصول فکری این دو گروه ایجاد شد و شکاف‌ها هر روز بیش از پیش عمق یافت، بررسی مسائل مهم کلامی و تاریخی از دیدگاه اندیشمندان و صاحب‌نظران هر دو فرقه ضرورت می‌یابد ضمن آن که بررسی شخصیت‌های برجسته همچون پیشوایان

و معصومان علیهم السلام از دیدگاه افراد قابل اعتماد و معتبر غیر شیعی از جمله پژوهش‌های ضروری است.

در میان علما، فقها و محدثان اهل سنت، ابن عبدالبر اندلسی از آن روی که در مغرب می‌زیسته و طبعاً باید تحت تأثیر افکار دوستداران امویان نسبت به شیعه و امام شیعیان، نظر مثبتی نداشته باشد، دیدگاه وی در مورد حضرت علی علیه السلام و جایگاه و مقام او ارزش فراوانی داشته و بررسی این دیدگاه ضروری به نظر می‌رسد و آرا و اندیشه‌های وی درباره اولین امام شیعیان در کتاب الاستیعاب فی معرفة الاصحاب قابل توجه و تأمل است.

نکته قابل توجه اینکه گرچه ابن عبدالبر اندلسی - چنان که گفته شد - از فقها، محدثان و ادیبان اهل سنت است و هیچ‌گونه تردیدی در مذهب وی نبوده و هرگز به شیعه بودن متهم نشده است، اما او در کتاب استیعاب خود که شرح حال صحابه رسول خداست در میان چهار خلیفه اهل سنت (خلفای راشدین)، بیش از همه به شرح حال علی علیه السلام می‌پردازد. وی شرح حال ابوبکر را در چهارده صفحه، عمر بن خطاب را در پانزده صفحه، عثمان بن عفان را در شانزده صفحه و علی بن ابیطالب علیه السلام را در ۴۴ صفحه، می‌نگارد^۱ و افزون بر جنبه کمی از نظر کیفی نیز مطالب قابل توجهی در این بخش دارد.

ممکن است گفته شود وجود جنگ‌های مهمی چون جمل، صفین و نهروان و ماجرای خوارج، سبب زیاد شدن حجم صفحات مربوط به حضرت علی علیه السلام شده است، ولی با اندک دقت در مضامین این بخش از کتاب می‌توان دریافت که اکثر مطالب در مورد فضایل، شخصیت و زندگانی حضرت علی علیه السلام و رابطه وی با رسول خدا صلی الله علیه و آله بوده و کمتر از چهار سطر به جنگ‌های آن حضرت اختصاص دارد. کتاب استیعاب، جنبه

۱. رک: یوسف بن عبدالله ابن عبدالبر، استیعاب، ج ۳، ص ۹۶۳ - ۹۷۷ و نیز بخش الکنی، ج ۴، ص ۱۶۱۴ (ابوبکر)؛ ج ۳، ص ۱۱۴۴ - ۱۱۵۹ (عمر بن خطاب)؛ ج ۳، ص ۱۰۳۷ - ۱۰۵۳ (عثمان بن عفان) و ج ۳، ص ۱۰۹۰ - ۱۱۳۴ (علی علیه السلام).

تاریخی و حدیثی دارد و از منابع مهم اهل سنت به شمار می‌رود و آشنایی با آن برای دانش‌پژوهان بسیار مفید است. کتاب یادشده پیش از این به فارسی ترجمه نشده، اما بارها مورد تصحیح و تحقیق قرار گرفته و منتشر شده است.

به لطف خداوند منان و تلاش بی‌دریغ معاونت پژوهشی جامعه‌الزهراء علیها السلام یک دوره سیره نبوی را در خدمت استاد گرانقدر سید علی میرشریفی (دامت افاضاته) گذرانیدیم و هنگامی که از نظر ابن‌عبدالبر در مورد تقدم اسلام امیرالمؤمنین، علیه السلام و فضای کلی دیدگاه‌های وی در این مورد سخن به میان آورده شد، انگیزه اولیه برای ترجمه بخشی از کتاب استیعاب که به حضرت علیه السلام مربوط است، شکل گرفت و پس از تحقیقات مقدماتی متوجه شدم که تاکنون این کتاب به فارسی ترجمه نشده و جای آن در میان کتاب‌های تاریخی خالی است و همین نکته وجود ترجمه‌ای روان از اثر مذکور را ضروری می‌نمود، از این رو، به ترجمه و شرح آن پرداختم و برای پرهیز از زیاده‌گویی و دراز نویسی در شرح مطالب به موارد اختلافی شیعه و اهل سنت و رفع ابهام‌های موجود و یادآوری کتاب‌های دیگری از اهل سنت که به مطالب موجود در متن اشاره داشته‌اند بسنده کردم.

اینک به چند نکته ضروری درباره نوشتار حاضر اشاره می‌شود:

۱. در ترجمه حاضر تلاش شده است که مفاهیم و معانی موجود در روایات و گفته‌ها را کانون توجه و تمرکز قرار داده و از مباحث فنی در حوزه حدیث‌شناسی و علم درایه و رجال پرهیز گردد تا این نوشتار، هم مورد استفاده عموم مردم قرار گیرد و هم اساتید و طلاب در صورت ضرورت از اسناد یادشده در بخش شرح استفاده کنند.

یادآوری این نکته لازم است که ابن‌عبدالبر اندلسی اغلب مطالب کتاب استیعاب را به سند خود از شیوخ و راویان قابل اعتمادش نقل می‌کند و مطالب و احادیث مرسل و ضعیف در این کتاب کمتر دیده می‌شود، اما از آنجا که نقد سند برای برخی مخاطبان اثر چندانی ندارد و از سویی حجم اثر را افزایش می‌داد، از ذکر و تحلیل اسناد در ترجمه و شرح پرهیز شده‌است.

۲. استیعاب به سبک و سیاق تاریخ‌نگاری مشرق اسلامی تألیف شده است. ابن عبدالبر گرچه از اهالی مغرب بوده است، اما کتاب خود را همچون ابن عبد ربّه (۲۴۶ - ۳۲۸) در کتاب عقد الفرید و احمد بن محمد لخمی سبتی (۵۷۷ - ۶۳۳) در کتاب الدر المنظم فی مولود النبی الاعظم^۱ به سبک مغربیان تألیف نکرده است و در ترجمه حاضر حفظ این ویژگی مورد توجه قرار گرفته است.

۳. در ترجمه‌ای که پیش رو دارید، به عنوان‌بندی بحث‌ها و روایات پرداخته شده است تا دسترسی به موضوعات برای خوانندگان آسان‌تر باشد، این در حالی است که در متن اصلی در هیچ یک از چاپ‌های استیعاب، عنوان‌بندی وجود ندارد.

۴. مترجم و شارح تمام تلاش خود را برای شرح مسائلی اختلافی و یا حتی مباحث مبهم (در متن) مبذول نموده است و در حد بضاعت خویش در روانی و شیوایی ترجمه کوشیده و امیدوار است که در عین وفاداری به زبان مبدأ و اصلی، حق زبان مقصد را نیز ادا کرده باشد.

۵. پس از مشورت با صاحب‌نظران، برای کاهش حجم نوشتار، ترجمه تعداد فراوانی از جمله‌های دعائیه همچون «رضی الله عنه» حذف شده و جز در موارد ضروری از این جمله‌ها استفاده نشده است.

۶. از آنجا که شناخت نگارنده اثر و بررسی دیدگاه‌های مختلف در مورد وی، ما را در فهم عمیق‌تر و بیشتر اثر یاری می‌رساند، ابتدا به بررسی اجمالی شخصیت نگارنده آن، ابن عبدالبر اندلسی می‌پردازیم و سپس نگاهی گذرا به کتاب استیعاب خواهیم داشت و آنگاه ترجمه و شرح بخش مورد نظر ارائه خواهد شد.

یادآوری این نکته ضروری است که بسیاری از واژه‌ها در زبان عربی فصیح دارای معانی متعدد و متنوع است به گونه‌ای که گاه یک کلمه یا جمله عربی تحمل معانی متفاوت را دارد، از این رو، تمام توان مترجم برای انتخاب بهترین و صحیح‌ترین معنا

۱. ر.ک: عبدالله ناصری طاهری، «نگاهی به تاریخ‌نگاری مغرب اسلامی»، فصلنامه علمی - تخصصی نامه تاریخ‌پژوهان، سال پنجم، ش ۲۰، ۱۳۸۸.

به کار بسته شد، اما به یقین، ضعف‌ها و کاستی‌هایی در این برگردان وجود خواهد داشت که امید است خللی در معنا و ماهیت مطالب ایجاد نکند. همچنین در پایان این بخش از کتاب استیعاب که اشعاری از شاعران برگزیده عرب آورده شده است از آنجا که همواره ترجمه شعر به علت وجود صنایع ادبی، عنصر تخیل و احساس، دشوارتر از نثر است احتمالاً این نوع کاستی در بخش اشعار بیشتر خواهد بود، گرچه مترجم پس از ترجمه اثر از اساتید برجسته ادب عرب، نظرخواهی کرده است تا سطح اشکالات به کمترین حد ممکن برسد.

در اینجا لازم می‌دانم از جناب آقای دکتر فاضل سعدی، عضو هیئت علمی جامعه المصطفی که ساعتی از وقت خود را جهت ارزیابی ترجمه اشعار در اختیار بنده قرار دادند، تشکر فراوان داشته باشم و نیز از معاونت پژوهش جامعه الزهراء ع، جناب آقای دکتر علیرضا سعدی و ارزیابان محترم به ویژه اساتید بزرگوار آیت الله یوسفی غروی و استاد محرمی که ارزیابی اولیه اثر را بر عهده گرفتند. همچنین از سرکار خانم لیلا عبداللهی خوراسگانی که در گردآوری برخی مطالب یاریگر بنده بودند نیز سپاسگزارم و امیدوارم ترجمه حاضر، گامی هر چند کوتاه برای شناخت عمیق‌تر پیشوای پرهیزکاران (امام‌المتقین)، علی بن ابیطالب ع و گسترش فرهنگ علوی باشد.

ناهد طیبی

پاییز ۱۳۹۰